

A BIZÁNCI MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK
ÉS A JOGIRODALOM

A) A 6–7. században

A jusztiniánuszi törvénytudomány való tudományos igényű foglalkozás már a császár életében kezdetét vette, az azt követő fél évszázad azonban a nagy keleti jogis-
kolák (pl. Berütosz) záróakkordja volt. Az ekkor kelet-
kezett jogtudósiratok, valamint az egyéb állami jogfor-
rások, terjedelmük és minőségük miatt a joggyakorlat,
a törvénykezés számára éppoly nehezen voltak hozzáfér-
hetőek, mint maguk a jusztiniánuszi joganyagok. A
bizánci jog 7. századtól való fejlődésének két fontos –
természetesen nem előzmények nélküli¹ – jellemzője
rajzolódik ki: egyrészt a *hellenisztikus szokásjog* befo-
lyása mind a jogalkotásra, mind a törvénykezésre, más-
részt a jusztiniánuszi jognak bizonyos fokú egyszerűsíté-
se, sőt valamelyest *vulgarizálása*.²

A Corpus Iuris Civilis-t (a továbbiakban: CIC) érintő jogtudósiratok a *Digesta* vonatkozásában csupán szó szerinti fordítások (kata podasz), továbbá párhuzamos helyekre utalások (parapompai) vagy olyan utalások, amelyek a tartalmilag hiányosnak ítélt *Digesta*-helyek kiegészítése végett hívnak fel egyéb fragmentumokat (paratitla), ill. tartalommutatók (indikesz)³ voltak. Mindezeknél azonban nyilván nagyobb jelentőségűek a valódi, talán már tudományos igényűnek nevezhető magyarázatok, az ún. régi szkolionok (*scholia antiqua* vagy *palaia*), amelyek azonban eleinte csupán az *Institutiones*, a *Codex* és a *Novellae* anyagával kapcsolatosan voltak megengedettek.⁴ Az interpretáció módja alapvetően kétféle volt, a terjedelmes értelmezés (herméneia eisz plátosz) vagy a rövid magyarázat (epitomé; szüntomosz).⁵ A *Novella-kivonatok* közül a legsikerültebbek két ügyvéd, *Athanasziosz* és *Theodorosz* munkái voltak. Az *Institutio-átiratok* között a legnagyobb jelentőségű a számos kéziratban fennmaradt *Theofilosz-parafrázis* (Theophilu Antikénszórosz Insztitúta), amely valószínűleg a jogtanár által tartott felolvasások írott változata. Noha egyikük sem maradt fenn, a *Codex* két jelentős átírata a *Sztefanosz-féle* *parafrázis* és *Thalelaiosz* kommentárja.⁶ Az említett index-műfaj a *Codexet* is érintette, két jelentős indikesz-szerző: *Izidórosz* és *Anatóliosz*.⁷

B) A 8–14. században

Minden valószínűség szerint az Ekloga kiadásával (740; *vö. I. rész*) egy időben keletkezett három olyan gyűjtemény, amelyek címében noha a „nomosz” (ti. törvény, ill. rendelkezés, szokás) szó megtalálható, mégsem állami jogszabályoknak, hanem jogirodalmi műveknek tekintendők. Az iménti megállapítás az *agrárjogi* jogszabályokat (85, részint jusztiniánuszi, részint szokásjogi kazuisztikus előírást) összefoglaló *Nomosz Geórgikosz* vonatkozásában vitatott.⁸ Számos, a *tengerjoggal* kapcsolatos személy- és vagyoni jogi kérdést érint, és elsősorban szokásjogi szabályokat tartalmaz a „Rhodoszi(ak) Hajózási Törvény(e)” (*Nomosz Rhodiön Nautikosz*) címet viselő magángyűjtemény,

Benke József:

A bizánci jogforrások
és jelentőségükA 60 ÉVES GÖRÖG
POLGÁRI TÖRVÉNYKÖNYV
BIZÁNCI GYÖKEREIRŐL

16

amelyben helyet kaptak Hadrianus, Tiberius, Septimius Severus császárok ilyen tárgyú rendeletei is. Főként a *katonai büntetőjog* körébe tartozó jogszabályokat tartalmaz az I. Hérakleiosz (610–641) császár által megreformált háborúk jogát inkorporáló „kódex”, a *Nomosz Sztratiótikosz*.⁹

VII. Konstantin (*vö. I. rész*) uralkodása a magángyűjtemények és a jogirodalom (tkp. a jogtudomány) fejlődése szempontjából vízváltásnak is tekinthető, mivel ekkor emelkedhettek bizonyos tudományos *magánművek törvényerőre*. A Bazilikára és 6–7. századi szkolion-anyagára (*palaia*) újabb réteg, a *paragraphai* (*vö. I. rész*) rakódott (kb. mint a „mutatók mutatója”, vagy a „magyarázatok magyarázata”). A 10. századi Bizánc jogtudománya kettős célt tűzött maga elé: egyrészt megfelelni a praxis által támasztott követelményeknek, másrészt a kutatásoknak önálló tárgyává emelni az elméleti és jogtörténelmi vizsgálódásokat – középpontban a Bazilikát tartva. Az anoním szerzőjű nagyszinopszis, a *Synopsis (magna) Basilicorum* a legkiemelkedőbb ebből a korból. Több műfajt egyesít magában, mivel mind az ekloga és a szinopszis, mind a parapompai és az index eszközeivel él, ui. a régi szkolionokkal ellátott Bazilika valamennyi terminus technicusát ABC-sorrendbe helyezve az eredeti meghatározással és/vagy rövid magyarázatokkal látja el amellet, hogy a forrásadatokat is hiánytalanul közli.¹⁰

A következő (s egyben legjelentősebb) állomása a bizánci jogtudománynak a IX. Konstantin (Monomakhosz; kb. „Egyedülharcoló”) (1042–1055) császár által Konstantinápolyban újjászervezett (1054?) ún. „*Monomakhosz-jogiskola*” tudósainak tevékenysége. A jogiskola legkiemelkedőbb jogtanárai *Xifilinosz* (a rektor), *Pszellosz* és *Attaliosz* voltak. *Pszellosz*, aki VII. (Dukász) Mihály császár (1071–1078) számára a római jogot memoriterként megtanulható versekbe szedte (*Synopsis Pselli*), volt nagy valószínűséggel a szerzője annak a – már komolyabban veendő – műnek, amely a CIC és a Bazilika pactumokkal és peresíthetőségükkel kapcsolatos joganyagát tárgyalja (Meleté peri szümpión szümpión; *Meditatio de nudis pactis*).¹¹

Mivel utóbb és ismételtelen (*vö. I. rész*) a jogforrások

anyag rendkívül felszaporodott, a jogalkalmazásnak a korábbi hasonló műfajoknál színvonalasabb indexekre és egyéb mutatókra volt szüksége, amely adott esetben „nem rest” maga kitölteni az előforduló hézagokat. Ez az új műfaj a *tipukeitosz* (vö. I. rész), amely a bíró számára rendkívül megkönnyítette a jogalkalmazás beláthatatlanul nehéznek tetsző feladatát. Feldolgozták természetesen szinte az összes korábbi jogforrást, így az Eklogát (*Ecloga ad Prochirum mutata*), továbbá saját korábbi „terméseiket” is egyszerűsítették (Mikra Szünopszisz; vagy: *Synopsis minor*). Tagjaik sorában gyakorta magas rangú bírák is állottak, akik saját joggyakorlatukból deduktíve állapítottak meg egyes jogi „vezérfonalakat”; közülük jelentősebb a 11. századi *Eusztathiosz Romaiosz*, akinek rövidítetten „*Peira*” („tapasztalás”) című, a jogalkalmazásból leszűrt „tapasztalatokat” összefoglaló gyűjteménye¹² utóbb fontos szerephez jutott.¹³

A bizánci jogalkotás és jogtudomány történetének 9–11. századi szakasza rendkívüli jelentőségű, ugyanis az egyfelől a jusztiniánuszi jog újra életre keltését, másfelől a jogtudománynak egyfajta valódi reneszánszát jelentette. Így az ún. „*rinascimento giuridico*”¹⁴ nem kizárólag (talán nem is elsődlegesen) a glossátoriskola tevékenységéhez kötődik, ez a reneszánsz ugyanis a gyökereit a 9. századi Bizánc termékeny táptalajába eresztette! A *bizánci jogtudomány szellemi csúcspontját* közel egy évszázaddal a „nyugati” reneszánsz előtt, a konstantinápolyi jogiskola újjászervezésével érte el, és magas színvonalát egészen a 13. század elejéig tartotta – megszilárdítva a jusztiniánuszi jogot.¹⁵

C) A 660 éves Hatoskönyv

Színvonala ellenére a Bazilika (vö. I. rész) a joggyakorlatban csak kevésbé hatályosult. Ennek bizonyítékául is szolgálhat a bizánci jogtörténet *legsikeresebb alkotása*, a Hexabiblosz („Hat Könyv”), amely az utolsó bizánci dinasztia, a Palaiologoszok alatt, 1345-ben thesszaloniki város tudós legfőbb¹⁶ bírójának (katholikosz kritész), a „törvények őrzője” (*nomofilax*¹⁷, phülaax tón nomón) címet kiérdemelt *Konsztantinosz Harmenopolosz* keze alól került ki, a Bazilikát nem tekintette mércének. Annál inkább megjelent abban a hellenisztikus szokásjogra is jelentékeny mértékben alapozó jogi döntvénytárak hatása, így különösen a *Peira c.* gyűjteményé,¹⁸ továbbá a három állami jogforráscsoport fontosabb műveié.¹⁹ A Hexabibloszban egybefoglalt bizánci jogot ezúttal már a „*bizánci–görög*” jelzővel is illethetjük, ugyanis az a „nemzeti” jellegű szokásjogot is magába forrasztotta.²⁰

A hat könyvből, 87 titulusból álló mű teljes címe: „*A törvények kézikönyve hat könyvben előadva*” (Prokheiron Nomón To Legomenon Hexabiblosz; Manuale Legum Dictum Hexabiblos), jelentős mértékben támaszkodik mind a korai bizánci jogirodalomra, mind a császári jogra (különösen a Prokheiron, a Synopsis (magna) Basilicorum és a Synopsis minor anyagára)²¹, továbbá az *orthodox egyházjog* intézményeire.²² Szerkezeti felépítésében azonban jelentő-

sen eltér elődeitől. A hat könyv témakörei (nem cím szerint²³): (1) *az anyagi jog fogalma, a perjog, a személyjog*; (2) *a dologi jog*; (3) *a kötelmi jog*; (4) *a családjog*; (5) *az öröklési jog*; (6) *a büntetőjog*. Ez a szerkezet – amennyiben eltekintünk a büntető jogszabályokat tartalmazó 6. könyvtől – modern magánjogi kódexre emlékeztet. Stílusa is inkább megfelel annak, az ugyanis szigorú parancsolómódbeli és *absztrakt*. Elvontsága ellenére is hitelesen adja vissza a kor *élő magánjogát*, jelentős mértékben támaszkodik a bírói gyakorlatra.²⁴

Mindez annál is inkább érdekes, mert a *kortárs nyugat-európai jogtudomány* még csak kevésbé érezte magát felbátorodva ahhoz, hogy a jusztiniánuszi szövegek érinthetlenségéből egyáltalán megkíséreljen kitörni – amint erre Accursius Glossa Ordinariája a legékeesebb bizonyíték.²⁵

A Hexabibloszt *újjörög népnyelvre* elsőként *Kunalisz Kritopulosz* parafrázálta (1498). Ezt követően több fordítás készült, így a Zügomalasz-féle 1575-ben, majd a Szpánosz-féle 1744-ben.²⁶ A mű első nyomtatott változata Párizsban jelent meg 1540-ben *de Suallemborg* gondozásában. Megjelenésétől kezdve igen nagy hatással volt az európai jogi gondolkodásra, különösen a *jogi humanizmusra*: görög–bizánci terminusainak – ezúttal *vice versa* (vö. I. rész) – latinosításával, ill. a szövegek kommentálásával a jogtudósok (kiemelkedően *Cuiacius*) a 16. században már Európa szerte – Lipcsetől Oxfordig – foglalkoztak. A nyugat-európai nyomtatott kiadás előtt, a 14–15. században azonban már a bizánci jogtudomány anonim szerzői több száz magyarázó *excerpciót*, kivonatos jegyzetet készítettek hozzá.²⁷ Gustav E. Heimbach 1851-es lipcsei kiadásának Praefatiója részletes útmutatással szolgál az egyes könyvek keletkezési idejéhez, forrásaihoz, ill. azoknak Harmenopolosz általi interpolációjához, valamint a kész mű szkolion-anyagához.²⁸

Az a történelmi kor sem érdektelen, amelyben az utókor által legnagyobbra értékelt bizánci jogi alkotás, a Hexabiblosz „megfogant”. A birodalmat kívülről az oszmán-török birodalom fenyegette, belülről pedig velencei, genovai és zélóta fogak rágták. Ilyen körülmények ellenére olyan intellektuális aktivitás mutatkozott Bizáncban, amely egyrészt a reneszánsz előszelét fújta, másrészt az utolsó nagy szellemi ellenállásként feszült neki a „barbár” Kelet nyomásának. Több nagy kulturális, virágzó irodalmi-képzőművészeti és pezsgó tudományos életnek teret adó centruma működött az akkori „vidéki” Bizáncnak: Nícea, Misztrá, Trebizond, s a legkellemesebb mind közül *Szaloniki* (Thesszaloniki), amely számára a 14. század még valódi aranykor volt. Ezek után nem meglepő, hogy a lemaradásban lévő Nyugaton még általánosan nem is ismert CIC anyagára épülő, már többedik feldolgozás után éppen Szaloniki adott otthont a Hexabiblosz alkotójának, akinek opusza a középkori hellenizmus utolsó nagy kódexe volt.²⁹

A világi és egyházi jog erős kapcsolatának, kohéziójának – ti. hogy a 6–13. században gyakran közös jog-

gyűjteményekben, az ún. *nomokanonok*ban jelentek meg normáik³⁰ – jelensége Harmenopulosz munkásságában is megfigyelhető, ugyanis a világi jog anyagának gerincét tartalmazó Hexabiblosz mellett, „*Epitome Canonum*” címmel – szintén hat könyvben – foglalata adta az orthodox egyházjognak is.³¹

A POST-BYZANTIN KORSZAK ALAPVONALAI

Az *Urbs Nova* eleste 1453-ban nemcsak a görög történelem jelentős eseménye, hanem az európai kultúrtörténeté is, ugyanis az egykori birodalom számos tudós emberfője, rákényszerülve hazája elhagyására, menekülteként a korabeli európai kulturális újjászületés, a reneszánsz eszmeáramlatát gazdagította. Ugyanakkor a bizánci állam megszűnésével a tudományos élet visszatorzult a kolostorok és egyházi központok falai mögé, a világi közép- és felsőfokú oktatás gyakorlatilag megszűnt.³²

A leigázottak jogrendje ugyanakkor egyfelől bizonyos tárgyi és személyi körben hatályos maradt, másfelől viszonylagos jogfejlesztés is folyt, köszönhetően egyebek mellett az időközben korlátozottan működni engedett jogalkotás – valójában súlytalan – eredményeinek.³³ Az ún. *haloszsiz* (haloszsiz Kónsztantinupoleósz), vagyis Bizánc bevétele korántsem érintette tehát oly nagy mértékben a meghódított jogéletét, mint azt elsőre gondolnánk, és ennek oka két dologban van. Egyrészt az iszlám jogrendjének egyik alapeleme, hogy a meghódított területek *másvallású* lakossága *magánviszonyai* vonatkozásában nem hatályosul *feltétlenül*. A másik, hogy II. (Hódító) Mohamed szultán (1451–1481) és utódai által az orthodox egyháznak adott *privilegiumok* egyfajta önkormányzás lehetőségének kialakulásához vezettek. Ezek a privilegiumok egyébként megillettek az új birodalom felségterületéhez tartozó minden *várost* és *községet*, a *szakmai korporációkat*, ill. a fennhatóság alá tartozó *nem görög* népeket is.³⁴

Az oszmán hódoltság korában a „bizánci” *igazságszolgáltatás* két kézbe volt letéve: a jogviták eldöntése vagy *világi bírósági* útra tartozott, vagy az *Egyház* joghatósága alá, emellett azonban az iszlám bírósága, a *kádi* elé is vihették ügyeiket a perlekedők. A különböző helyi görög elöljárók, így a régi görögből fennmaradt elnevezésű arkhón (arkhón), ill. a „nép vénei” (démogerón) különféle bíróságai ítéleztek a „*temporalis*”, azaz világi természetű ügyekben, míg a „*spiritualis*” jellegű jogviták az egyházi vezetők, így általános első fokon (önállóan vagy a Prímással együtt) a *püspökök* elé, legfelsőbb fokon pedig az egyesbíróként vagy a synodusban mint bírói tanácsban eljáró konstantinápolyi egyetemes, ún. *ökumenikus pátriárka* elé tartoztak.³⁵

Az iszlám bírója, a kádi előtt is volt mód a jogérvényesítésre, amennyiben az iszlám jogrendje azt ki nem zárta. A kádi-bíráskodásban az ítéletek végrehajtása

rendszerint biztosabbnak ígérkezett, emiatt a görög lakosság előszeretettel járult a kádi „tribunálja” elé. Az iszlám bíróságától természetesen a görög igazságszolgáltatás letéteményesei – így az *excommunicatio* (kiközösítés) különböző fokozatú eszközeivel különösen az Egyház – igyekeztek a népet távol tartani. Az előjárók és püspökök tevékenysége, jóllehet ítélőhatalmuk a lakosság *önkéntes alávetésén* alapult, *valódi bíráskodásnak* tekintendő.³⁶

A bizánci örökség megóvásában elsőrangú szerepe volt a mindenkori ökumenikus pátriárkának, aki nemcsak az orthodox egyház feje, hanem az alávetett nép legmagasabb rangú személyiségeként az *állam nélküli nemzet egységének kifejezője* (ethnarkhész, „nemzetvezér”³⁷), kvázi-államfője is volt. Az orthodox egyház képviselte a megdöntött birodalom civilizációs hagyományát és szellemét. Az egyház rendelkezésére csupán az ún. hivatalos, vagyis a *császári bizánci jog* állott, amelyben az a keresztényeken gyakorolható politikai hatalom eszközét is meglátta.³⁸

Az egyházi bíráskodás ítélezési gyakorlatát Harmenopulosz *Hatoskönyvére* alapította.³⁹ A török uralom alatti egykori Bizáncnak szinte egyedüli s így legfontosabb jogforrása e gyűjtemény volt, amely – mint a *keresztény vallásúak személyes joga* – hatályát kiterjesztette az Oszmán Birodalom számos meghódított államára, így Kis-Ázsiára és a Balkánra is. A Hexabibloszon kívül más post-byzantin, azonban még a *török hegemonia előtt* keletkezett magángyűjtemény is segítségére sietett az egyházi törvénykezésnek. Ezek közül jelentősebb a 14. század első feléből való, *Matthaiosz Blasztárész* által összeállított kompiláció, a *Szüntagma* volt.⁴⁰

A *hódoltság korában* is keletkeztek – orthodox egyházi jogi profilú – magángyűjtemények, amelyek közül a legfontosabbak a következők: *Manuél Malaxosz* „*Nomokanon*”-ja (1561), *Jakobosz* „*Baktéria*” című kompilációs jogkönyve 1645-ből (Baktéria tón arkhierion⁴¹, kb. „a főpapok bírói pálcaja”), *Theofilosz* püspök „*Nomikon*”-ja 1788-ból⁴², továbbá számos zsinati határozat, ill. zsinati irat, valamint kb. fél tucat ún. *epitome canonum* (kánoni kivonat).⁴³ A 17. századi *első jogot*, vagyis a hellenisztikus szokásjogi alapú bírói gyakorlatból leszűrhető jogi tapasztalatokat foglalta össze újjörög népnyelven az ismeretlen szerző által összeállított *Nomokritérion*.⁴⁴

Ilyen körülmények között, amidőn tehát az államgépzet által alkalmazott *jogászság* gyakorlatilag *nem létezett*, adódik önkéntelenül a feltevés, hogy a kodifikált bizánci jognak át kellett adnia a „terepet” az íratlan hellenisztikus szokásjog számára. E feltevés igazságát az bizonyítja, hogy az *Égei-tenger szigetein* előkerült okiratok szerint előtérbe tolakodott a hellenisztikus népjog, különösen a házassági vagyoni jog és az öröklési jog területén. A kereskedelmi kapcsolatok terén a külföldi jogintézmények beszivárgása is kimutatható, azonban nem tipikus.⁴⁵

Azt, hogy a kodifikáció Bizáncban történelmi tradíciókon alapuló, folytonos igény, mi sem bizonyítja job-

ban, mint az *íratlan hellenisztikus szokásjog kodifikációja* újjörög népnelyven a szigetvilágban⁴⁶: Szürán 1673-ban, Szantorini szigetén 1797-ben, Kúthnoszon és az epiruszi Zagorokhosziában a 18. század végén, Naxosz szigetén 1810-ben, s végül Hüdrán 1804–1818 között.⁴⁷

Ezek a kódexek egyszerre két fronton voltak a *görög nemzeti jog védelmezői*: egyrészt a *törökökkel*, másrészt az *egyháziakkal* szemben. A szokásjogi alapú kódexek az iszlám bírói szervezetéhez fordulás következtében alkalmazott szankciók eszközével igyekeztek kizárni idegen bíróságok joghatóságát a görögökre. Ezen kívül tilalmas volt a klérus tagjai számára a világiak ügyeibe beavatkozni. A klérus ugyanakkor a maga részéről nem szünt meg harcolni az igazságszolgáltatásban gyakorolt meghatározó befolyásának megőrzéséért. Egyik részről erőfeszítést tett a hivatalos jog modernizálásáért, kihirdetve a *zsinati dekrétumokat*, amelyek gyakorta éppen a *népi jog* befolyását tükrözték, és másrésztől megerősítette s kiszélesítette kapcsolódását a kánonjoghoz. A klérus keményen szembeszállt az iszlám jogának behatolási kísérleteivel, ugyanakkor főerőfeszítése arra irányult, hogy fenntartsa a maga egészében a hivatalos jogot és kiterjessze érvényességét a privilégiumok által hivatalosan elismert jogterületek felett. A Hexabiblosz parafrázisára is azért volt szükség, hogy a hivatalos jog rivalizálhasson a nép nyelvén megformulázott szokásjoggal.⁴⁸

Mindezek mellett (vagy inkább ellenére) a kodifikált *bizánci császári jog* érvényében nem ingott meg, a *post-byzantin hellenizmus* szellemi és politikai szerkezete nem omlott össze. Ez annak a *görög nemzeti önértetnek*, hellén néptudatnak köszönhető, amely eleinte a *római*, majd a *bizánci* birodalmi koncepción alapult, végül a minden egyes korszakban kimutatható, tisztán *hellén imperiális eszme* alapján állva nyugodott meg.

A hellenisztikus szokásjog említett kodifikációinak korában, vagyis a 17. század végétől a 19. sz. elejéig, megfigyelhető egy másik, igen jelentékeny jogtörténeti esemény: a *bizánci jog recepciója és kodifikációja* a befolyása alatt álló ún. *dunai fejedelemségekben*.⁴⁹ A bizánci hivatalos jog, mielőtt a fanarióta hercegek hatalomra kerültek volna, már érvényben volt – párhuzamosan a helyi szokásjoggal. A Nomikon Prokheiron, Mikhaél Phóteinopulosztól (1765), egy kódexszerű gyűjtemény, amely a bizánci császári jog, a hellenisztikus népjog és az egyházjog érdekes ötvözete.⁵⁰ Ugyanez a jellemzője az 1817-es 3 részből és 2032 paragrafusból álló *moldáviai „Kallimakhész-Kódexnek”*; (Kódix Politikosz tész Moldáviaasz⁵¹), amely – kivéve a családjogot és az öröklési jogot, melyek a bizánci jogból építkeztek – négyötödében az ABGB rendelkezéseit tartalmazta. Jóllehet jelentős részében külföldi jogot recipiált, mégis deklarálta, hogy a Bazilikát tekinti alapjának. Megemlíthető még a *Georgiosz Karatzasz, havasalföldi fejedelem által összeállított Nomothesia* 1818-ból.⁵² A bizánci jog hatása sokkal erőteljesebb volt *Besszarábiában*. Basarab Mátyás az ún. „Nagy Kódexet” (1652) a bizánci jog alapján kompiláltatta, s

ugyanaz az alapja a *Kodex Rakovicának* (1765), valamint az Ypsilanti-féle *Szüntagmation Nomikonnak* (1788) is. Ez utóbbi mintegy 30 évvel a Kallimakhész-Kódex előtt már elismerte párhuzamosan érvényes jognak a „közös királyi jogokat,” vagyis a hivatalos bizánci császári jogot.⁵³

A bizánci jogfejlődésre oly jellemző *dualizmus* (vö. I. rész) tehát kimutatható a török hódoltság alatt is: Bizánc és „maradványainak” jogtörténete egyfelől a *hellenisztikus szokásjog*, másfelől az éppen általa megőrzött, s ennek köszönhetően továbbélő, de a hódoltsági lét miatt (ti. nem volt önálló állami, „bizánci” jogalkotás) statikus képet mutató, recipiálható jellege révén is megerősödött *bizánci császári jog* története.⁵⁴

UTÓSZÓ

A görög magánjog történeti alakulása tanulmányozásának jelentőségét az évfordulókon túl az is megalapozza, hogy a római jog „továbbélés-története” közül a mai Görögország magánjogának története az egyik legeredetibb. Köztudomású, hogy a római jog elviekben háromféleképpen fejthette ki rendkívüli hatását az utókor jogrendszereire: ahol maga valaha is érvényben volt, ott vagy érvényes – de nem feltétlenül hatályos – jogrendszer maradt (a római jog „*továbbélése*”), vagy bizonyos érvénytelenségi – azonban szintén nem feltétlenül hatálytalansági – periódus után újjászületett (a római jog „*reneszánsza*”), ahol pedig érvényben sohasem volt, ott jogátvétel útján – részben vagy egészben, eredeti vagy feldolgozott állapotban, primér vagy szubszidiárius jogként – hatolt be az idegen jogrendszerekbe (a római jog „*recepciója*”).

Arra, hogy ezt a logikai tisztasága miatt tetszetős elméleti sémát a jogtörténet nem mindenütt igazolta maradéktalanul⁵⁵, a görögországi magánjog kodifikációtörténete eklatáns példa, mivel abban a római (jusz-tiniánuszi) jog mindhárom hatáskifejtési mechanizmusa – némi torzulással ugyan, mégis világosan – felfedezhető. Csupán utalásszerűen: a kelet-római, majd a „párja nélkül maradt” bizánci birodalomban a római jognak a jusz-tiniánuszi formában értendő *továbbéléséről* beszélhetünk, a római jog *újjászületeseként* kell értékelnünk az oszmán uralomtól való megszabadulást követő bő egy évszázados időszakot, s végül kimutatható a *recepció* is, azonban nem a (jusz-tiniánuszi) római jogszabályok, hanem a reájuk épülő és belőlük sarjadzott jogtudomány, a német pandektisztika vonatkozásában.⁵⁶

A „Bevezetés” szerint (vö. I. rész) a hangsúly a bizánci (és a post-byzantin) korszak történetére helyezendő. Ennek oka – amely egyben alátámaszthatja azt is, hogy a bizánci jogtudománynak és jogalkotásnak a tanulmány I. és II. részében említett produktumaival való foglalkozás nem csupán afféle „Ding an sich” – két 19. századi „újjörög” normaszövegben keresendő. A szabadságharc kitörése után kilenc hónappal, 1822. január 1-jén, az Epidauruszban megalakult első forradalmi nemzetgyűlés elfogadta a – francia „Ember és Polgár

Jogainak Nyilatkozata” mintájára készült – liberális-demokratikus⁵⁷, ún. *Epidauroszi Alkotmányt* (Szüntagma Epidauriaka), amely a *magánjog kodifikációja* vonatkozásában, a kódex elkészültéig provizorikus jelleggel a következőképpen rendelkezett: „A kódexek megalkotásáig a polgári és a büntetőügyekben örökemlékeztű keresztény császáraink törvényei („ekhuszi túsz nomusz tón aemnéstzón khrisztianón

émón autokratorón”)⁵⁸ és az addig megalkotandó törvények minősülnek érvényes jognak...” Majd, 1835 márciusában a régensi tanács, a *jogalkalmazás* számára útmutatóul, a következő rendeletet⁵⁹ adta ki: „A *bizánci császárok polgári törvényei*, amelyeket *Harmonopulosz Hexabiblosza* tartalmaz, mindaddig érvényben vannak, amíg a polgári törvénykönyv, amelynek megalkotását már elhatároztuk, ki nem hirdettetik.”⁶⁰

Jegyzetek

- * A tanulmány szerves folytatása a Jegtörténeti Szemle 2005/4 számában közölt A 60 éves polgári törvénykönyv bizánci gyökereiről c. közleménynek. A két rész szerkezete tematikusan egységes, ezt tükrözi, hogy a „Bevezetés” és az „Utószó” a két részletre együttesen vonatkozik. A közlemények szerkezete a következő: (Első közlemény) Bevezetés. I. A pre-byzantin korszakról. 1. Megjegyzések a hellén és a hellenisztikus népjoghoz. 2. A romanizálódás egyes összefüggéseiről. II. A bizánci jogforrások és jelentőségük. 1. Az állam által kibocsátott jogforrások. A) Az institúciószerű művek. B) A Corpus Iuris Civilis rekodifikációjának megvalósulása. C) A császári novelláris jogalkotás. (Második közlemény) II. A bizánci jogforrások és jelentőségük. (Folyt.) 2. A bizánci magángyűjtemények és a jogirodalom. A) A 6–7. században. B) A 8–14. században. C) A 660 éves Hatoskönyv. III. Az post-byzantin korszak alapvonalai. Utószó.
- ¹ Ezekhez ld. Ludwig Mitteis, *Wieacker* által – Ausgewählte Schriften, (Frankfurt am Main 1983), 1. köt., 206 – „korszakalkotó”-nak nevezett opuszát: Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs. (Leipzig 1891).
- ² Ld. pl.: Pringsheim, Fritz: Zu „Reichsrecht und Volksrecht”. In: *Journal of Juristic Papyrology* (JJP) 7–8 (1953–1954) 163–168. pp., ill. *Wieacker*, Schriften, 1. köt., 205–221. pp.
- ³ Az index *tematikus* mutató, egyszerűbb ehhez képest a *betűrendes*: az ún. (lexeisz latinikai/Rhómaikai), másként: (glósszai nomikai). A nevesebb index-szerzők: Theofilosz, Dorotheosz, Sztefanosz, ifjabb Kürillosz, Anasztásziosz, ill. idősb Anonümosz.
- ⁴ Wenger, Leopold: *Die Quellen des römischen Rechts*. (Wien 1953), 681^{7,12,14}.
- ⁵ Wenger, 682. p.
- ⁶ Bozóky Alajos: *Római magánjog. Institúciók*. (Bp., 1875), 85. p.
- ⁷ Wenger, 682–692. pp.
- ⁸ Többen *II. Jusztiniánusz novellájának* tartják, azonban *Dölger* igen éles kritikája szerint: „Der ‘Gesetzgeber’ Justinian II. ist aus der byzantinischen Rechtsgeschichte zu streichen.” Ld.: *Dölger*, Franz: Ist der Nomos Georgikos ein Gesetz des Kaisers Justinian II.? In: *Festschrift für Leopold Wenger*. II. köt., (München 1945), 48. p.; Sontis, Johannes M.: *Das griechische Zivilgesetzbuch im Rahmen der Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte – Romanistische Abteilung* (ZSS) 78 (1961) 362–363. és 366–367. pp.
- ⁹ Wenger, 697–699. pp.
- ¹⁰ Wenger, 709. p.
- ¹¹ Monnier, Henry: *La Meditatio de nudis pactis*. In: *Etudes (sic!) de droit byzantin*. (London 1974), 5–246. pp. (repr. – új oldalszámzás nélkül).
- ¹² Amelyből szemelvényt közöl a *felértúli sérelem* intézményével kapcsolatban Braßloff, Stephan: *Zur Lehre von der laesio enormis im byzantinischen Recht*. In: *Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft* (ZVglRWiss) 27 (1912) 271–272. pp. Ugyanez modern szemléletben: Laiou, Angeliki E.: *Economic Concerns and Attitudes of the Intellectuals of Thessalonike*. In: *Dumbarton Oaks Papers* 57 (2003/2004) 208–209. pp.
- ¹³ Wenger, 710–714. pp.

- ¹⁴ „... darf man im wahren Sinne von einer Erneuerung oder Wiedergeburt („Rinascimento”, „Renaissance”) der römischen Rechtswissenschaft oder Rechtslehre sprechen, nicht dagegen von einer Wiedergeburt des römischen Rechts...” Engelmann, Woldemar: *Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien durch die wissenschaftliche Lehre*. (Leipzig 1938), 17. pp.
- ¹⁵ Sontis, 365–366. pp.
- ¹⁶ Schlosser, Hans: *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte*. (Heidelberg 1993), 26. p.
- ¹⁷ Zacharia von Lingenthal, D. Karl Eduard: *Geschichte des griechisch-römischen Rechts*. (Berlin 1892), 43. p.
- ¹⁸ Ld. az 1851-es kiadás Gustav E. Heimbach által írott Praefatióját (p. XVII.)
- ¹⁹ Sontis, 366. p.
- ²⁰ Maridakis, Georges S.: *La tradition européenne et le Code Civil Hellénique*. In: *Studi in memoria di Paolo Koschaker „L’Europa e il diritto romano”*. (a továbbiakban: *Studi Koschaker*) II. köt., (Milano 1954), 163. p.; Yiannopoulos, Athanassios N.: *Historical development*. In: *Introduction to Greek Law*. (Szerk.: Kerameus, Konstantinos D. – Kozyris, Phaedon J.) Deventer 1993, (a továbbiakban: Yiannopoulos) 6. p.
- ²¹ Fögen, Marie Theres: *Humanistische Adnotationen zur editio princeps der Hexabiblos*. In: *Ius Commune – Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte* (IC-ZER) 13 (1985) 213. p.
- ²² Pantazopoulos, Nicolas J.: *Aspect général de l’évolution historique du droit grec*. In: *Revue Internationale des Droits de l’Antiquité* (RIDA) 4 (1950) 257–258. pp.
- ²³ Ld. pl. a Heimbach-féle kiadásban (Lipsiae 1851).
- ²⁴ ZEPOS, Panagiotes J.: *Griechenland*. In: *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. (Hrsg. Coing, Helmut) III/5. köt., (München 1988), (a továbbiakban: Zepos, Griech.) 475–476. pp.
- ²⁵ Maridakis, 162. p.
- ²⁶ Zacharia von Lingenthal, 46, 47, 49. pp.
- ²⁷ Fögen, 213⁶; 234. pp.
- ²⁸ A legújabb kritikai kiadás 1971-ben készült el, athéni kiadás, editora *Konsztantinosz G. Pitszáksz*. Laiou, 162
- ²⁹ Maridakis, 162–163. pp.
- ³⁰ Pázmány Zoltán: *A római jog institúciói*. (Karcag 1930), 111–112. pp.
- ³¹ Hamza Gábor: *A magánjog fejlődése és kodifikációja Görögországban*. In: *Magyar Jog* (MJ) 51/6 (2004) 358. p.
- ³² Zepos, Griech. 477. és 480. pp.
- ³³ Yiannopoulos, 6. p.
- ³⁴ Gofas, Dimitri C.: *Esquisse d’une histoire du droit commercial grec sous la domination ottomane*. In: *La formazione storica del diritto moderno in Europa*. III. köt., (Firenze 1977), 1088–1089. pp.
- ³⁵ Sontis, 368–369. pp.
- ³⁶ Sontis, 369. p.
- ³⁷ Maridakis, 163. p.
- ³⁸ Pantazopoulos, 257–258. pp.
- ³⁹ Sontis, 369–370. pp.
- ⁴⁰ Zepos, Griech. 478. p.
- ⁴¹ ŰZepos, Panagiotes J.: *L’influence du droit byzantin sur la législation roumaine de la période des princes phanariotes*. In: *Studi Koschaker*, I. köt. (Milano 1953), (a továbbiakban: Zepos, L’influence...) 431. p.
- ⁴² Sontis, 371³⁶.

⁴³ Zacharia von Lingenthal, 46–51. pp.

⁴⁴ Zepos, Griech. 479. p.

⁴⁵ Yiannopoulos, 7. p.

⁴⁶ Sontis, 369. p.

⁴⁷ Pantazopoulos, 259–260. pp.

⁴⁸ Pantazopoulos, 259. és 260–261. pp.

⁴⁹ Zepos, Griech. 479. p.; Pantazopoulos, 262–263. pp.; bővebben ld.: Zepos, L'influence... 432–437. pp.

⁵⁰ Szövege eredetiben: Mikhaél Foteinopoulosz Nomikon Procheironja címmel P. J. Zepos-tól jelent meg az athéni kiadású „Magánjogi Szemle” című szakfolyóirat 1959. évi számában. Ld.: Archeion Idiótiku Dikaiu; Á.É.Á. 17 (1954–1959).

⁵¹ Görög-román bilingvis kritikai kiadása: Codul Calimach. Editura Academiei Republicii Populare Romîne 1958.

⁵² Zepos, Griech. 479. p.

⁵³ Pantazopoulos 262–263. pp.; bővebben ld.: Zepos, L'influence... 432–437. pp.

⁵⁴ Sontis, 371. p.

⁵⁵ Calasso, Francesco: Il problema storico del diritto comune e i suoi riflessi metodologici nella storiografia giuridica europea. In: RIDA(–AHDO Archives D'Histoire Du Droit Oriental) 2 (1953) 441–463. pp.

⁵⁶ A recepció Wieacker szerint a jogi normák rendszerére felépített tudományos gondolkodásmód átvételét jelenti. Wieacker, Franz: Privatrechtsgeschichte der Neuzeit. (Göttingen 1952), 64–65. pp.

⁵⁷ Yiannopoulos, 7. p.

⁵⁸ Sontis, 371³⁷.

⁵⁹ Pantazopoulos, 264–266. pp.

⁶⁰ (Kiem. a szerző.) Kivonat a hiteles német–görög bilingvis közlönyszövegből. Sontis, 375⁴⁷

Filó Mihály – Molnár-G. Fruzsina:

Az öngyilkosság a jogtörténetben

AZ ÖNGYILKOSSÁG BÜNTETLENSÉGE

A szuicidum, pontosabban annak kísérlete a modern jogrendszerben – Törökország kivételével – büntetlen¹, amit többnyire egyszerűen a tényállásszerűség hiányával magyarázhatunk. Nyilvánvaló, hogy a más megölésének tilalma nem terjedhet ki arra az esetre, amikor önmagunkra emelünk kezét. A Btk. 161. § – „aki mást megöl” – nem ad további vitára okot, szemben például a német büntetőtörvénnyel, amelynél az emberölés (§ 212 StGB) diszpozíciójából – „aki egy embert megöl” – Schmidhäuser² arra következtet, hogy a törvény az öndestrukciónak is büntetni rendeli. Ez a nézet természetesen a német jogirodalomban is kisebbségben maradt. Ha jogalkotó az öngyilkosságot pönalizálni kívánná, akkor nyilvánvaló, hogy azt *sui generis* tényállás formájában tenné. A büntetőjog világos állásfoglalása ellenére azonban aligha létezik még emberi magatartás, amit annyi morális kétely övezne, mint az öngyilkosságot. A szuicidum erkölcsi és jogi értékelése hű lenyomatát adja egy kor társadalmának, pontosabban annak a diskurzusnak, amely egy bizonyos szellemi közegben az élet értékét és az emberi szabadság fogalmát vitatja. Az élet önkezdő elvétele megítélését ezért nem lehet önkényesen kiragadni az adott szociális kontextusból. A kultúrhistoria különböző korszakai gyökeresen eltérő képet mutatnak. Az öngyilkost hol hősként, hol pedig súlyos bűn elkövetőjeként láthatjuk, ráadásul a diametriális álláspontok a legtöbbször egyidejűleg, párhuzamosan vannak jelen egy-egy eszméletörténeti metszetben. Arra is figyelemmel kell lennünk, hogy maga a döntés – a halált választani az élet helyett – végül mindig az egyén kezében összpontosul. A közösség értékei, érvei, normarendszere háttérbe szorul-

nak. Az öngyilkos nem csak másokat hagy el, de maga is végletesen egyedül marad. Éppen ebben rejlik a legnagyobb talány: hogyan érheti el a jog – ha elérheti egyáltalán – a szakadék szélén álló halálrészánt?

Tévedés lenne azt gondolnunk, hogy az önkéntes halál pusztán jogfilozófiai dilemmákat vet fel. Egyrészt a szuicidum ösztársadalmi méretekben is jelentős probléma, Magyarország jelenleg a 5. az öngyilkossági statisztikák morbid ranglistáján, különösen a 65 év feletti férfiak veszélyeztetettek.³ Másrészt – a hazai jogirodalomban fel nem ismert módon – a lehető legszorosabban érintkezik az eutanázia büntetőjogi problémakörével.

Az alábbiakban az öngyilkosság megítélésének európai és magyar jogtörténetéről adunk vázlatos összefoglalót.

AZ ÖNGYILKOSSÁG AZ EURÓPAI JOGTÖRTÉNETBEN

Az amazóniai őserdőben mindmáig fennmaradt egy indián törzs,⁴ „a méreg népe”, amelynek tagjai rendszeresen öngyilkosságot követnek el: magukhoz veszik egy bizonyos fa gyökerét, amely hallucinációkat és légzésbénulást okoz. A *suruaha* indiánok tisztában vannak a növény halálos hatásával, azonban hitük szerint lelkük csak így kerülhet az ősök paradicsomába. A fehér ember megjelenése előtt kizárólag a kiválasztottak – a varázslók – élvezhették a *cunaha* drogját, de a hagyományos struktúrák felbomlásával feledésbe merült a korábbi tabu. A szellemvilággal azonban nem érintkezhetnek következmények nélkül az avatatlanok. Az évente születendő gyermekek már nem pótolják a méreg áldozatait. A törzs így lassú, de biztos kihalásra ítéltetett. Mindez kiválóan példázza, hogy az élet önkezdő elvétele az archaikus tudatforma számára még gyakran szentségi értékű cselekedet volt, amely eszközt jelentett egy magasabb létállapot eléréséhez.

A szűkös természeti adottságú területeken élő népeknél jellemző, hogy a gyengék és a betegek önként ma-